

Милија СТАНИШИЋ

СТРАТЕГИЈСКО-ОПЕРАТИВНИ АСПЕКТИ ПЉЕВАЉСКЕ БИТКЕ

— Уз тридесет пету годишњицу битке —

Пљеваљска битка је битка у којој су учествовале најбројније партизанске снаге у Југославији 1941. године. Иако се завршила неуспјешно, за сво вријеме је привлачила пажњу историчара и војних писаца — који су у више наврата и на разним мјестима о њој писали.

Највећи дио написа (анализа, разматрања) о пљеваљској бици кретао се претежно у оквиру исцрпних тактичких и тактичко-оперативних разматрања. При томе је занемаривана детаљнија обрада оних питања од ширег војно-политичког значаја у чијем сплету је битка замишљена, одигравала се и испољавала своје посљедице. Такав приступ изучавању ове значајне битке у знатној мјери је једностран и непотпун, и не омогућава да се свестрано, објективно и у правим димензијама објасни и оцијени њен карактер и значај.

Из до сада објављених докумената и радова о пљеваљској бици познато је да је замисао о њој поникла у вези с планирањем ширих стратегијских подухвата са циљем повезивања устаничких жаришта у централном дијелу Југославије. Исто је тако познато — мада не и довољно разјашњено — да су подухвати, догађаји и акције познати под називом „пљеваљска битка“ имали непосредан или посредан утицај на збивања на у то вријеме најактивнијем дијелу југословенског партизанског ратишта. И једно и друго указује на потребу да се пљеваљска битка детаљније разматра у вези са војно-стратегијским збивањима која су је условила и на која је утицала.

Намјера нам је да у овоме чланку, на основу аутентичних докумената и до сада објављених радова о пљеваљској бици, извршимо анализу њених стратегијско-оперативних аспеката. При томе нећемо тежити описивању догађаја, нити анализи свих појединости, већ откривању оних суштинских услова и чинилаца који су ову битку повезали са збивањима на ширем југословенском простору — критички просуђујући праксу о којој је ријеч.

I

На својој сједници од 31. јула 1941. године Политбиро ЦК КПЈ ставио је Главном штабу НОПО Југославије у задатак, да што хитније организује земаљско војнополитичко савјетовање.¹ Било је нужно да се изврши темељита анализа дотадашњег оружаног отпора народа Југославије, да се дају одговори и уједначе ставови о многим новим проблемима које је сама борба истичала, и да се предузму далекосежније мјере за прерастање партизанских акција и народних устанака у свенародни рат.

Савјетовање у Столицама, одржано на основу те одлуке 26. септембра 1941. године, потврдило је правилност и успјешност курса КПЈ на оружану борбу. Почетне партизанске акције претварале су се у народне устанке. Масовна оружана борба је покренута готово у читавој земљи. Мада су устаници југословенских народа у то вријеме били у војном погледу недовољно повезани, сваки од њих је имао позитивно политичко и морално дејство на борбу осталих народа. Но, нарастањем устанка постављала се у све оштријој форми потреба тјешњег војног повезивања устаничких жаришта (војишта). То је нарочито постало актуелно стварањем велике слободне територије у Србији. Очигледно, нарастањем устанка у Србији, Источној и Западној Босни, Црној Гори и Херцеговини јављале су се нове могућности за стварање и учвршћења стратегијских позиција НОП-а у централном дијелу Југославије. На савјетовању у Столицама уочене су ове потребе и могућности, јер је на њему, по ријечима друга Тита, „темељито претресано питање могућности стварања слободних територија у свим покрајинама“, а уз то је створен и „план вођења војних операција“.²

Руководећи се погледима и ставовима о бржем и организованијем ширењу устанка, а имајући повјерења у снагу и могућност партијске организације у Црној Гори, ЦК КПЈ и Врховни штаб су одмах послје завршетка савјетовања у Столицама наредили руководству устанка у Црној Гори да хитно упути у Србију „2500—3000 добрих бораца“.³

Историографија НОР-а није се до сада подробније бавила питањем мотива и разлога који су руководили ЦК и ВШ за доношење овако крупне одлуке. Но, на ово се питање мора тражити одговор, јер се ради о јединственој стратегијској одлуци којом је главнина тадашњих партизанских снага једног народа (црногорског) већ првих мјесеци рата упућивана у борбу далеко ван своје територије — у помоћ другом народу.

Које су и какве биле потребе и разлози за упућивање бројних црногорских партизанских снага у Србију?

¹ АРПЈ, ЦК КПЈ 1941/24, Записник сједнице ЦК КПЈ.

² Ј. В. Тито, Политички извјештај ЦК КПЈ, V конгрес КПЈ, стенографске бильешке“, „Култура“ 1949, стр. 59.

³ Зборник НОР, т. III, књ. 1, стр. 69.

Давање прецизног одговора на ово крупно питање отежано је тиме што није пронађено прво писмо ЦК и ВШ (од 3. октобра 1941. год.), у којем је вјероватно поближе образложена потреба и сврха овог великог војничког подухвата. Но, из преписке која је по овом питању даље слиједила између ВШ и ГШ за Црну Гору и Боку, као и из развоја војнополитичких догађаја у Србији и Црној Гори, могућно је са доста сигурности одговорити на постављено питање.

У другом писму Централног комитета по овом питању, писаном 22. октобра 1941, каже се да „од борбе на овој територији (у Србији — М. С.) зависи и успешна борба у Црној Гори“.⁴ У овако датом објашњењу раније издате Наредбе садржана је суштина одговора на питање потребе и разлога слања црногорских партизана у Србију. Но, на нама је да проникнемо у појединачне елементе војнополитичке ситуације који су Србију у то вријеме чинили толико значајном у стратегијским плановима Врховног штаба, и да упоредо са тим оцијенимо улогу и могућност утицаја црногорских партизанских снага на развојне процесе и токове у регионима гдје је требало да буду упућене. Тек тим путем и на тај начин може се доћи до правог (потпуног и вјерног) одговора на питање о потреби и значају упућивања црногорских партизана у Србију.

Србија је у плановима ЦК КПЈ и Врховног штаба, још од почетка припреме за устанак, имала посебно и изванредно значајно мјесто. Постојало је више крупних политичких и војностратегијских разлога за такво опредјељење. Србија је бројала око четири милиона становника и била је језгро нације која је чинила 40 посто становништва предратне Југославије. Налазила се на важном стратегијском подручју које Централну и Сјеверозападну Европу повезује са Југоисточном Европом и с Азијом. У Србији су њемачки окупатори имали своје најважније привредне и војностратегијске интересе. Развој устанка у Србији — чији је народ испољио огромну ослободилачку и револуционарну енергију у историјском раздобљу 1804—1918. године — морао је имати утицаја и на устанак у другим крајевима земље, јер су остали народи у тим тешким временима гледали на то како ће Србија реаговати на комадање Југославије и шта њен народ мисли о будућој државној заједници.

Истовремено, Србија је била кључна стратегијска позиција за четнички покрет Драже Михаиловића. Освајањем политичких и војних позиција у Србији — а касније и у другим крајевима земље — требало је обезбиједити континуитет буржоаске Југославије и на крају рата предати власт династији Карађорђевића.

Политици НОП-а на широком окупљању народа у јединствени антиокупаторски фронт супротставила се политика четника да се у први план истури политика обезбјеђења континуитета (власти) Краљевине Југославије. На тим основама отпочиње

⁴ Исто.

сукоб четничких снага са партизанским. Захваљујући веома широким и систематским припремама КПЈ за устанак, партизанске снаге су се у Србији много брже развијале од четничких,⁵ и бројале су крајем септембра око 14.000 људи сврстаних у 23 партизанска одреда. Међутим, и снаге четника су биле прилично бројне,⁶ нарочито на оним сеоским подручјима гдје је утицај КПЈ до устанка био мален.⁷ Но, све већим успјехом партизанских јединица отпочиње диференцијација у четничким редовима, тиме што један број нижих команданата и њиховог људства све јасније испољава тежњу за искреном борбеном сарадњом са партизанима. Вођство НОП-а је у тим условима појачало напоре да у интересу јачања антифашистичког фронта политичким радом убрза такав процес диференцијације. У остварењу тога циља црногорске партизанске снаге, којима је наређено да се пребаце у Србију, могле су бити од велике користи.

Читав низ разлога иде у прилог тврдњи да је долазак црногорских партизанских снага могао да допринесе превођењу на позиције НОП-а оног дијела четничких маса у Србији које су на разне начине биле заведене на погрешан пут од стране четничког вођства. Прије свега, треба имати у виду да су у Западној и Сјеверозападној Србији и Шумадији живјеле хиљаде породица чији су се преци почев од средине 18. вијека масовно досељавали из Црне Горе. Из редова ових досељеника израсли су у ослободилачком замаху Србије многи њени највиђенији војсковође, политичари и културни радници. Поред тога, у свијести србијанских борацких маса живо је било сјећање на борбено другарство са Црногорцима у балканском и првом свјетском рату. Знатан број младих и прогресивних црногорских интелектуалаца службовао је између два рата по селима и варошима Србије, а црногорски студенти су заједно са србијанским и другим имали видну улогу у јачању револуционарног покрета на Бео-

⁵ То је признавао и први енглески обавјештајац (Хадсон) при Дражином штабу, који је тамо дошао у октобру 1941. (Ф. В. Дикин, „Бојовна планина“, Нолит, Београд 1973, стр. 229 и 236).

⁶ Историчарима није пошло за руком да утврде тачно бројно стање четника, највише из разлога што су четници доста често своју снагу исказивали „фиктивним документима“, односно мобилизацијским списковима у које су уносили све војне обвезнике бивше Југославије. Но, да су четници у то вријеме били бројни говори и податак да је приликом првог напада на Краљево (почетком октобра) од укупно 42 пјешадијске чете и двије батерије топова четничких било: 19 чета и 1 топовска батерија (Љубивоје Пајовић, Опсада Краљева, „Борба“, 29. децембар 1974, стр. 15).

⁷ У многим крајевима Србије организације КПЈ на селима биле су малобројне или их није било. Тако у срезу рачанском (ужички округ) није било партијске организације. У златиборском срезу постојала је 1 хелија, у црногорском свега 2, а у моравском 4 — већина хелија са по 3 члана (Раде Познановић, Сељаштво ужичког краја у народној револуцији, НОР и револуција у Србији, Институт за ИРП, Београд 1972, стр. 369).

У читавом ваљевском округу било је крајем јуна 1941. на селу свега 20 чланова КПЈ (Мићо Јанковић, „Група партизанских одреда у Западној Србији“, ВИЗ, Београд 1967, стр. 308).

градском универзитету — том главном демократско-револуционарном бастиону Србије између два свјетска рата. Народ у Србији је био обавијештен и о великом подвигу и успјеху Црне Горе у тринаестојулском устанку — о њеној привржености слободи и новим друштвеним идејама. Појава неколико хиљада црногорских партизана на тлу Србије, у вријеме расцјепканости Југославије и фашистичке владавине, сама собом би представљала видан доказ и израз снаге НОП-а — његовог општејугословенског карактера и његових прогресивних друштвених циљева. Ако се свему томе дода да је људство из Црне Горе требало да буде одабрано од бораца оданих НОБ-и, и да се за руководећи кадар тих јединица могао одабрати политички искусан и уздигнут кадар — још је више било разлога за вјеровање да ће политички ефекат доласка Црногораца у Србију бити крупан.

Поред ових политичких, моралних и психолошких ефеката и подстицаја, долазак црногорских партизанских снага у Србију имао би, свакако, крупан значај и на војном плану. Јединица од 2500—3000 људи била је у оно вријеме импозантна војна снага, нарочито ако се има у виду да су то требали да буду пробрани борци, добро наоружани и спремни да се боре на било којој територији. До данас нијесу пронађени документи о намјераваном начину употребе ових снага од стране Врховног штаба. Но, на основу тадашњих погледа и ставова Врховног штаба о даљем развоју устанка, на основу данас већ добро познатог тадашњег развоја војничке ситуације у централном дијелу земље, и на основу изјава појединих руководилаца из тог времена — могућно је поузданије закључивати и о томе питању.

Савјетовање у Столицама јасно је изразило потребу и схватање о неопходности укрупњавања и обједињавања војне моћи НОП-а. Без тога у датом историјском тренутку није било могућно успјешно рјешавати тако крупне стратегијске задатке какви су били: ослобођење нових територија; изградња и стабилизација механизма НОП-а на ширем простору; мобилизација већих снага и средстава, и сл. На другој страни, све се више уочавала неподесност постојеће територијалне војне организације (везаност партизанских јединица за „свој терен“) за даље нарастање и јачање устанка. Искуства из Србије, а и других крајева земље, указивала су на неопходност да се на поједине крупније војне задатке ангажује више партизанских одреда. Истовремено се већ тада (у јесен 1941) уочавала од стране Врховног штаба потреба за оперативним (регуларним) јединицама,⁸ које ће прије свега располагати ударношћу и високим степеном покретљивости да би могле наметати своју вољу непријатељу на ширем пространству.

У свјетлости тих нових потреба, гледања и ставова треба посматрати и одлуку о пребацивању црногорских партизанских

⁸ Мијалко Тодоровић, „Политички одред Комунистичке партије“, Прва пролетерска, књига прва, ВИЗ, Београд 1963, стр. 22.

снага (које су се под најповољнијим условима могле појавити на тлу Србије у другој половини новембра 1941. године). Оне су по свом карактеру и намјени представљале нови тип ослободилачке војске — оперативни, а не територијални. Најлогичније је претпоставити да би црногорске партизанске снаге заједно са дијелом србијанских послужиле Врховном штабу да их здружене покревне и употријеби према својим потребама и плановима.⁹

Будући да су знатне србијанске партизанске снаге почетком октобра већ биле оријентисане ка Краљеви и Крагујевцу, једна од могућности била је да се здружене оперативне србијанско-црногорске снаге употријебе ка Источној Босни, на чишћење долине Дрине. Тиме би се пружила значајна војничка и морално-политичка помоћ босанским партизанским снагама, и чврсто би се повезала слободна територија Србије, Босне, Црне Горе и Херцеговине. Ове снаге су се исто тако могле, према потреби, ефикасно да употријебе и у борби против окупатора и квислинга у Србији.

Економски фактор је, такође, имао удјела при доношењу одлуке о пребацивању црногорских партизанских снага у Србију. У већ поменутом писму ЦК КПЈ од 22. октобра 1941, каже се да од успешне борбе у Србији „зависи и исхрана црногорског народа“.

Очигледно, ЦК КПЈ и Врховни штаб су добро познавали економске прилике у Црној Гори. Она је била изразита сиромашна, пољопривредна земља, са близу 80 посто сеоског становништва. Због уситњености посједа и слабог квалитета земље, због пренасељености, климатских непогода и екстензивног начина обраде земље — владало је изузетно тешко економско стање на селу. Већина сељаштва није се могла прехранити са својих имања више од пола године. Отпочињањем, пак, борбе против окупатора питање исхране становништва знатно се погоршавало услед прекида економских веза између села и града. Стога су материјални и економски услови за снабдијевање бројне ослободилачке војске били изразито неповољни. Стварање војске и ангажовање црногорског народа у ослободилачком и револуционарном рату увелико су зависили од његових материјалних могућности, тим прије што је било све извјесније да ће рат дуже потрајати. Стога је у тим условима сваки крупнији подухват у пружању материјалне помоћи црногорском народу представљао потез од стратегијског значаја за развој НОБ-е у Црној Гори. Управо такве су се могућности и нудиле повезивањем слободних територија Црне Горе и Србије.

---

⁹ Ову логичну претпоставку потврђује и писмена изјава коју је писцу ових редова дао Радивоје Јовановић, тада замјеник команданта Ужичког НОПО-а, који наводи да му је Врховни командант, друг Тито, дао концем октобра задатак да сачини предлог формације оперативне јединице од 5000 људи, коју би сачињавали Црногорци и Србијанци.

И, на крају, при доношењу одлуке о пребацавању бројних црногорских партизанских снага у Србију узимала се у обзир у Врховном штабу, свакако, и процјена капацитета црногорског војшта.¹⁰ Његово пространство иначе није велико, а знатно се „умањило“ доласком бројних италијанских снага послије тринаестојулског усланка, које су га густо посјеле. Ове бројне непријатељске снаге су се добро утврдиле и снабдјеле тако да није било изгледа да би се у ближој будућности градови могли освајати. У таквим условима задржавање свих црногорских војних потенцијала на своме подручју умртвило би њихову снагу, и везивало би их за круте фронтове. Стога је било много економичније, рационалније и ефикасније да се велики дио тих потенцијално динамичних снага извуче из Црне Горе, и да се претвори у маневарску оперативну снагу за дејство на другим војиштима.

II

У стратегијској доктрини КПЈ о покретању народног устанка видно је био изражен став да то мора бити заједничка борба свих народа Југославије. Окупатора и домаће слуге било је могућно побједити само удруженим напорима свих нација, чије је јединство далекосежних националних и социјалних интереса било могуће обезбиједити само заједничком борбом. Но на почетку, из објективних разлога, оружана се борба није могла и тјешње организовано повезивати. Сваки је народ у почетку морао да ствара устаничка жаришта и да их шири по читавој својој територији. То је истовремено била и војничка помоћ другим народима (истина, посредна), јер је распарчавана снага окупатора и везивана за поједине регионе.

Посматрајући карактер војничких веза између појединих југословенских народа у периоду јул—септембар 1941, уочава се да су оне у то вријеме били мјестимичне, мањих размјера и оствариване иницијативом регионалних руководстава. Најуспјешнију борбену сарадњу остварили су тада устаници Босанске крајине и Лике и Црне Горе и Херцеговине. У осталим крајевима земље борбена сарадња се одвијала у виду успостављања курирских веза и измјена информација, у дотуру пропагандног материјала и мањих количина оружја, у пребацавању мањих група бораца и појединих руководећих људи, и сл. Руководства устанка су морала да улажу основне напоре на регионалном (властитом) обједињавању партизанских снага. У цјелини посматрано, свако се морао ослањати на сопствене снаге и борити се на своме тлу — уз видно изражено расположење устаничких маса да војују само за своје огњиште и у близини својих мјеста.

¹⁰ Врховни штаб је већ у августу био упознат са замахом и резултатима јулског устанка (Зборник НОР, т. 2, стр. 17).

У таквом општем стању и расположењу широм земље у Црној Гори су тада постојале могућности да се са њеног терена брзо мобилишу и упуте у друге крајеве земље бројне партизанске снаге. У вези са тим, поставља се питање: Откуда Црној Гори у то вријеме толики борбени потенцијали?

Општенародни тринаестојулски устанак — у којему је учествовало око 30.000 бораца — на јединствен је начин и аутентично изразио вољу црногорског народа,¹¹ сливајући његове револуционарне тежње и слободарску традицију. Његов историјски смисао и домет ударили су чврсте темеље и били путоказ и подстицај даљем учешћу најборбенијег дијела црногорског народа у остварењу националних и социјалних циљева борбе. Ни велика противофанзива шест италијанских дивизија, изведена са циљем реокупације Црне Горе, није могла да потре историјске резултате устанка.

Велика непријатељска офанзива, започета свега три дана од првих устаничких плотуна, неизбјежно је изазвала осеку и кризу устанка. У њој је револуционарно језгро, предвођено КПЈ, стављено тада на много тежу пробу неголи у вријеме покретања устанка. Требало је залијечити ране привременог пораза: очувати устаничко језгро од уништења; повратити пољуљану вјеру маса у сопствене снаге; правилно одредити даље путеве и облике устанка и поново мобилисати масе у борбу. У тим заиста тешким временима и великим искушењима показало се шта може све до учини бројна и одлучна револуционарна авангарда. И поред извјесног лутања и несналажења у анализи тринаестојулског устанка и новонасталог стања, КПЈ је успјела да одмах повеже и чврсти сопствене редове, да доста брзо окупи најборбенији дио устаничких снага и да их организује за наставаљање борбе. У септембру и октобру 1941. партијске организације су у свим крајевима Црне Горе повеле широку политичку акцију зa мобилизацију народа у борбу, упоредо изграђујући структуру НОП-а. Што је било од посебног значаја, устаничка војска је реорганизована, бројала је око 4.500 бораца и била је у рукама јединственог система штабова којима је КПЈ чврсто руководила. Под утицајем свих ових подухвата и активности, устанак се разгарао новом снагом, али овога пута смишљеније, организованије и темељитије.

У таквим условима полета и снажења устанка донио је нови делегат ЦК КПЈ и ВШ Иван Милутиновић 5. новембра 1941. наређење Врховног команданта НОПОЈ о упућивању црногорских партизанских снага за Србију. Истовремено је донио и директиве савјетовања у Столицама.

¹¹ Милија Станишић: „Тринаестојулски устанак — јединствен феномен II свјетског рата“, ИЗ, година XXIV, књ. XXVIII, св. 1—2, 1971.

— „Напредна интелигенција у Црној Гори и њено учешће у тринаестојулском устанку“, ИЗ, година XXVII, књ. XXXI, св. 1—2, 1974.

Брзи успјех у формирању крупне оперативне јединице за операције у Санџаку и Србији показао је колико су већ биле нарасле снаге НОП-а у Црној Гори. За свега 15 дана створен је од људства које је претежно било код својих кућа одред од девет батаљона (из свих крајева Црне Горе), који је бројао 3.690 бораца, наоружан са 2.907 пушака, 70 пушкомитраљеза, 14 митраљеза, 6 минобацача 45 милиметара, и 1 топом од 45 милиметара (без оружја је било 576 бораца). У тако кратком временском року требало је обавити читав низ крупних послова: разрадити план извођења читавог подухвата; пренијети директиве и наређења Покрајинског комитета и Главног штаба на све крајеве Црне Горе; одабрати командни кадар, чланове КПЈ и борце за све јединице; довести јединице из мобилизацијских рејона на удаљену концентрацијску просторију; обавити послове материјално-техничког обезбјеђења јединица и њиховог покрета, и др. Сви су ови послови и задаци на вријеме и успјешно извршени. То је могао да постигне само покрет који је истовремено био масован, добро организован, полетан и чврст.

За упућивање снага да се боре изван територије Црне Горе била је одлучујућа ријешеност борачког и руководећег кадра да то свјесно прихвате. На чему је почивала тадашња воља црногорских партизана да добровољно одлазе да воде борбу у друге крајеве земље?

Тадашња спремност црногорских партизана да воде борбу изван своје територије била је саткана од читавог низа елемената. Прије свега, она је почивала на ријешености да се, под руководством КПЈ, борба против окупатора и издајничке буржоазије води одлучно и до краја. Таква ријешеност је била тим значајнија јер је испољена у вријеме највећег успона фашистичких сила и неповољног стања на свим савезничким ратиштима. Истовремено, спремност да се војује у другим крајевима земље извирала је из свијести о југословенском карактеру борбе. Најборбенији дио црногорског народа био је у то вријеме убијеђен да нема слободе и бољег живота црногорског народа без ослобођене и демократске Југославије, која се може створити само заједничком борбом свих њених народа. Језгро таквог схватања чинила је интернационалистичка политика КПЈ, која је у Црној Гори радо прихватана не само због своје социјалистичке суштине већ и због тога што су Црногорци своју вјековну борбу за слободу тијесно повезивали са осталим ослободилачким снагама у свијету и нијесу жалили своје снаге у пружању помоћи осталима. Ријешеност црногорских партизана да иду да се боре у Србију, произлазила је, такође, и из сазнања руководећег и борачког кадра да се у Србији одигравају догађаји веома значајни за ослободилачку и револуционарну борбу народа Југославије. У то вријеме пристизале су у Црну Гору многобројне информације о „партизанској држави“ у Србији. Жеља да се учествује у ширењу и јачању такве „државе“ била је распрострањена и сна-

жна, а нарочито међу руководећим кадровима — што је било усповљено и неким историјским околностима и разлозима. Још први оснивачи КПЈ у Црној Гори формирали су се као комунисти под утицајем социјалистичких и прогресивних идеја Србије. Између два свјетска рата велики број црногорских комуниста дјеловао је у револуционарном радничком покрету у Србији (првенствено у Београду), што је те људе и емотивно везивало за њену борбу. Упоредо са тим, међу Црногорцима су живо била присутна сјећања и успомене на борбено другарство са Србијанцима из ратовања, на Скадру и Брегалници, у Босни, Западној Србији и Санџаку. И, на крају, доласком у Србију у тако импозантним бројем — тамо гдје се води „главна битка“ — Црногорци би увјерљиво показали своју снагу и вриједност, што је увијек било значајно својство њиховог психолошког бића и што не треба занемарити кад се има у виду психолошка страна овога догађаја.

Сви ови чиниоци су допринијели да се у Црној Гори партизанске снаге доста брзо ослобађају уских, локалних и регионалних погледа, инспиришући се ширим идејама, интересима и хтјењима. То је омогућавало да се лакше одвајају од своје територије.

Када је ријеч о црногорском борбеном потенцијалу, не треба занемарити ни питање утицаја самога подухвата упућивања снага у Санџак и Србију на даљи развитак борбе црногорског народа. Постоји довољан број показатеља који говоре о веома позитивном утицају овога догађаја на тадашња политичка и војна збивања у Црној Гори. Подухват је, видјели смо, дошао иначе у вријеме успона и појачаног замаха устанка. Његово остваривање је изискивало не само напрезање снага за формирање крупне оперативне формације већ исто тако најјачу мобилизацију снага Партије и народа да се надокнади одлазак снага из Црне Горе, тј. да се борба против окупатора настави у њој одлучно, масовно и успјешно. На другој страни, ова прилика је дала могућност да црногорски руководећи кадар и народ јасније схвате међузависност и нераскидивост интереса народа Југославије у заједничкој борби, да властитим удјелом допринесу јачању заједништва, и да још више афирмишу борбу свога народа у југословенским размјерама. Све ове политичке компоненте и димензије подухвата имале су заједно са директивама савјетовања у Столицама — подстицајног утицаја првенствено на јачање војне организације и војне снаге у Црној Гори. Напушта се тип организације заснован на традицијама црногорске „народне војске“, и стварају се мобилне партизанске јединице, а мобилишу се и стварају нове. Истовремено се број људства повећавао у свим јединицама које су остале у Црној Гори, што је ГШ омогућавало да одсијече италијанске снаге у Црној Гори од оних у Санџаку и да појача помоћ партизанским снагама у Херцеговини.

Овако крупан догађај, са оваквим политичким и војним импликацијама, изазвао је општи полет НОП-а у Црној Гори, за-

нос устаничких маса и излив њихове воље и енергије. Све је било „на ногама“: и Партија, и војска и масовне организације. Мобилност читавог покрета била је максимална.

III

У замисли о упућивању црногорских снага у Србију, а још више у начину њеног остварења, питање ослобађања територије Санџака избијало је у први план. Поставља се питање: У чему је био значај Санџака у овоме подухвату? Због чега се упућивање снага у Србију свело на извођење пљеваљске битке?

Санџак је нудио различите могућности и комбинације за употребу војних снага НОП-а. Радило се прије свега о геостратегијском значају територије Санџака, са око 8.000 км². Њен централни положај између Србије, Источне Босне, Херцеговине, Црне Горе и Косова био је погодан како за повезивање устаничких жаришта ових крајева земље тако и за развијање офанзивних операција у разним правцима, према развоју ситуације. Пространство и конфигурација терена Санџака били су повољни за развијање ширих партизанских дејстава. Уз то, у њему је устанак био тек у зачетку, али је имао услова за повољан развој будући да су у непосредном сусједству (Србија, Црна Гора и Босна) буктала три снажна устаничка жаришта и да је у Санџаку у октобру реорганизовано устаничко језгро тиме што је створен Главни штаб и нови Обласни комитет КПЈ. Санџак је добијао посебну и значајну улогу у вези с развојем ситуације у Србији. Већ су се јасно назирале непријатељске намјере да бројним окупаторским и квислиншким снагама пређе у Србији у стратегијско наступање, што је у том случају потенцирало значај Санџака као залеђа устаничке Србије.

Из расположиве архивске грађе није могуће утврдити какви су тада били конкретни планови ВШ о извођењу операција у Санџаку. Но из докумената се види да је Врховни командант водио у Ужицу разговор о томе са Иваном Милутиновићем, и да му је „неколико пута усмено саопштио да би такав напад (на Пљевља — М. С.) био тежак и преурањен“.¹² Из читавог тока извођења подухвата пребацивања црногорских снага у Србију видно је да је Милутиновићу и ГШ за Црну Гору и Боку препуштена иницијатива за евентуалне операције у Санџаку, што (касније) потврђује и представник ГШ за Ц. Гору и Боку који је учествовао у тим разговорима.¹³

Препуштање иницијативе националним руководствомима у вођењу војних операција био је у то вријеме иначе метод руко-

¹² Из писма ЦК КПЈ од 22. децембра 1941. ПК-у КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак (Зборник НОР, т. III, књ. 1, стр. 370).

¹³ Арсо Јовановић, „Београдска операција. Пљеваљска битка“, Народна армија 1946, стр. 25.

вођења ВШ. Он га је у овом случају примијенио не само због тога што из објективних могућности није био у стању да непосредно руководи операцијом пребацивања црногорских снага за Србију већ и зато што је за свог новог делегата за Ц. Гору упутно Милутиновића, који је још од раније добро познавао Санџак, и којему су као члану Политбироа ЦК КПЈ и ВШ били добро познати погледи и планови централног руководства о даљем развоју устанка.

Чим су у Ужицу примили задатак о пребацивању снага у Србију, Иван Милутиновић и Арсо Јовановић су морали и сами да врше процјену Санџака са становишта начина извршења задатка који су добили.¹⁴ За њих се Санџак тада јављао као простор преко којег је једино било могућно повезивање слободних територија Србије и Црне Горе, и дотурање хране и муниције из Србије. На другој страни, бројне црногорске партизанске снаге које је требало упутити у Србију нудиле су могућност за извођење крупнијих операција у Санџаку, гдје су се налазили италијански гарнизони мањи од оних у Црној Гори. У Санџаку се, према њиховим процјенама, могло релативно лако доћи до великих количина хране, оружја и муниције, и могао се мобилисати знатан број нових бораца. Све би се то могло веома ефикасно искористити за „коначно ослобођење Црне Горе“.

Полазећи од таквих погледа и потреба, а цијенећи да је немогућно извршити пребацивање црногорских снага преко Лима без заузимања Пљеваља и Прибоја, Милутиновић је још на путу из Ужица за Црну Гору у сједишту ГШ за Санџак саопштио своју одлуку за напад на Пљевља и о томе писмено извијестио Врховни штаб.¹⁵

Оперативна идеја за дејства у Санџаку, која је у ГШ за Црну Гору и Боку даље разрађивана, била је јасно изражена: свим расположивим снагама напасти и заузети Пљевља, а потом Прибој и Рудо. По ослобођењу ових градова, 1500—2000 бораца упутити у Србију, а са преосталим и новомобилисаним снагама заузети Пријеполје, Нову Варош, Бијело Поље — продужујући затим дејство у циљу освајања Берана, Колашина, Андријевице и Никшића.¹⁶

Као што се види, ЦНОПО требало је у првој етапи операције да савлада главнину италијанске дивизије у Санџаку, а у другој етапи дивизију у горњем Полимљу и изворишту Таре. Очигледно је да су творци замисли у својим процјенама полазили од веома лаког заузумања италијанских гарнизона у тринаестотујлском устанку и да нијесу очекивали да ће окупаторске је-

¹⁴ Елементи њихове процјене виде се из:

— Зборник НОР, т. III, књ. 1, док. 48,
— Владимир Дедијер, Дневник (I), стр. 158,
— Арсо Јовановић, наведено дјело.

¹⁵ Мирко Ђуковић, „Санџак“, Полит — Просвета, Београд 1964, 158; Зборник НОР, т. III, књ. 1, док. 48 и 65.

¹⁶ Зборник НОР, т. III, књ. 1, док. 77. и 85.

динице пружити одлучнији отпор. Међутим, испоставило се да је планирани оперативни подухват био исувише крупан за партизанске снаге. Италијанске трупе нијесу више биле онако слабе као у тринаестојулском устанку. Биле су много бројније и боље наоружане. И њихов морал и психолошко стање су били друкчији, јер су у јулу и августу успјеле да поразе устаничке јединице. Уз то су се биле по градовима снажно утврдиле. На другој страни, ГШ за Црну Гору и Боку је прецијенио борбену вриједност ЦНОП одреда. Истина, морал његовог људства био је на висини, али други елементи његове борбене снаге били су незадовољавајући: одред је био тек формиран, јединице још нехомогене, а већина људства без борбеног искуства; команде неучвршћене и још неспособљене за сложенија борбена дејства; наоружање одреда било је преслабо за нападање на бројније непријатељске снаге у утврђеним градовима; најзад, партизанске снаге нијесу више могле рачунати на оперативно и тактичко изненађење какво су постизале у тринаестојулском устанку. Из свих ових (основних) разлога, замисао ГШ за операције у Санцаку била је нереална и неостварљива.

Из анализе замисли за операције у Санцаку види се да је она снажно прожета идејом вођења фронталних борби. Ишло се у јуриш на главне снаге противника, покушавајући да се „муњевито“ савладају у директном судару. То је било у суштинској супротности са партизанском стратегијом и тактиком. Умјесто да се противник постепено уништава и исцрпљује нападима на комуникацијама и ослобађањем мањих гарнизона — изабран је начин борбених дејстава који је у ствари више поговароо непријатељским неголи сопственим снагама. Ово се може објаснити не само неразумијевањем начина партизанског ратовања већ и историјски формираном тежњом Црногораца да се крупни циљеви постижу брзо и снажним замахом. (Ова појава се видно испојила и у тринаестојулском устанку).

У замисли о ослобађању Санцака и сјеверне Црне Горе видно је изражена идеја о стварању простране слободне територије која би имала довољно дубине са становишта сигурности залеђа црногорског војишта, а која би се могла успјешно одбранити држећи фронт „од Проклетија планинским гребеном Каменика, Лица и Прекорнице ка Никшићу“. У оваквим погледима и плановима такође је присутно одступање од стратегије партизанског ратовања. Тежило се да се по сваку цијену ствара „непрекидна слободна територија“ и да се она упорно брани на фронтovima. Није се довољно схватало и узимало у обзир да је непријатељ још увијек снажан, да се простране слободне територије („непрекидне“) не могу стварати на простору који је густо посједнут бројним противничким снагама, и да не смије бити оријентације на одсудну одбрану слободне територије док је непријатељ бројно и технички надмоћан.

У оквирима цјелокупног подухвата пребацивања црногорских партизанских снага у Србију од посебног је војног значаја и

интереса питањем односа главног и помоћног циља (задатка) ове крупне акције. Из већ цитираног писма ЦК КПЈ од 22. октобра види се да је црногорском руководству наређено, у вријеме кад су се већ назирали знаци погоршања војнополитичке ситуације у Србији, да снаге за Србију треба „да упути хитно“. Мада није познато какве је све усмене налоге и овлашћења добио Милутиновић од Тита заједно са овим наређењем,¹⁷ логично је претпоставити да су били у складу са издатим писменим наређењем. Одатле се може извући закључак да је према замисли Врховног штаба пребацивање снага за Србију био главни циљ, а да су операције у Санцаку могле имати само изразито помоћни карактер.

Из већ објављене документације која се односи на плевалску битку, као и на основу развоја догађаја, види се да су делегат ВШ Милутиновић и ГШ за ЦГ и Боку имали друкчији приступ и став у погледу односа операција у Санцаку према главном циљу подухвата. Они су се од првог дана оријентисали на „чишћење Санцака“ као неопходан услов за пребацивање снага у Србију, занемарујући при том проучавање и разраду друге алтернативе — која је, истина, била веома сложена — да се снаге ЦНОПО пребаце преко Лима без заузимања италијанских гарнизона — како је и стајало у наређењу Врховног штаба. Објашњење оваквог става треба првенствено тражити у жељи и намери да се подухват пребацивања снага за Србију максимално искористи за подстицање крупних економских и војних резултата који би имали стратешки значај за даљи развитак устанка у Црној Гори — а не у техничким тешкоћама пребацивања снага преко Лима, које свакако не треба занемарити. Само се тиме може објаснити онолика упорност Милутиновића и ГШ да се изведу крупне операције у Санцаку. Из документације се, међутим, види и то да су се они у једном моменту поколебали у оваквој својој одлуци, уочавајући да развој ситуације у Србији не дозвољава да се ЦНОПО ангажује у Санцаку. Наиме, Милутиновић је — чим је сазнао за општи напад четника на партизане у Србији почетком новембра — издао 24. новембра наређење команди ЦНОПО „да обустави операције у Санцаку а да трупе хитно пребаци у Ужице“.^{17а} Али кад је од стране ВШ био упознат да се ситуација у Србији поправила, ставио је ван снаге ово своје наређење.

Дакле, план операција се ипак одвијао према оцјени и замисли да снаге у Србију не треба упутити без претходног „чишћења Санцака“. Мада су делегати ВШ и ГШ операцију у Санцаку планирали у функцији подухвата пребацивања снага у Србију, она је у пракси све више наткриљивала основни циљ. Радикално условљавање крајњег циља подухвата „узгредним за-

¹⁷ Да је добио такве налоге види се из извештаја ГШ за ЦГ и Боку од 20. новембар (Зборник НОР, т. III, књ. 1, стр. 164).

^{17а} Из извештаја ГШ НОПО за ЦГ и Боку од 26. новембра 1941. ВШ НОПОЈ, Зборник НОП, т. III, књ. 1, док. 77.

датком“ било је толико ризично и проблематично да је доводило у питање извршење задатка који је поставио Врховни штаб. Правилно, пак, схватање и остварење идеје ВШ захтијевало је да се што прије стигне у Србију, и да се стигне борбено способан. Разумљиво, и у овом случају — као и увијек у историји ратовања — запостављање главног задатка за рачун помоћног водило је неуспјеху.

Врховни штаб је био у курсу замисли и подухвата ГШ за Црну Гору и Боку, јер га је овај о томе четири пута обавијестио у времену од 6. до 20. новембра.¹⁸ На основу тих информација, суочен са великом непријатељском офанзивом на слободну територију Србије која тек што није отпочела, располагајући већ искуством да и бројније партизанске снаге нијесу кадре да заузму снажно брањени град (случај Краљево) — Врховни командант издаје из Ужица наређење да се напад на Пљевља обустави. Наређење је у штаб ЦНОПО стигло тек 30. новембра око 22 часа,¹⁹ у вријеме док су јединице из полазних рејона већ биле кренуле на полазне положаје за напад на град.

Командант и комесар ЦНОПО — читаво вријеме чврсто и бодро увјерени да ће напад сигурно успјети — стали су на становиште да је немогуће на вријеме пренијети наређење свим јединицама и да би његово спровођење у таквим околностима могло да створи и забуну у јединицама.²⁰ Стога су одлучили да се напад изведе.

IV

Пљевљаска битка завршена је неуспјешно. Град није заузет, а погинуло је 214 и рањено 270 бораца и руководилаца. Многе јединице ЦНОПО су се осуле. Логично је и разумљиво да је тако крупан неуспјех имао негативних посљедица како на стање НОП-а у Црној Гори тако и на тадашње могућности и планове Врховног штаба.

Негативне посљедице су се најприје одразиле на јединице које су учествовале у бици. Цјелокупно људство ЦНОП одреда кренуло је у напад на Пљевља с увјерењем да италијанске трупе нијесу у стању да им пруже значајнији отпор. Међутим,

¹⁸ Зборник НОР, т. III, књ. 1, док. 48 и 65.

¹⁹ Час доласка наређења био је у историографији дуго времена споран, У књизи „Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945“ (књ. I, Београд 1957, стр. 130) наведено је да је ово наређење стигло у штаб ЦНОПО 30. новембра око 16 часова. Међутим, накнадна истраживања су утврдила да то није тачно, већ да је стигло око 22 часа (Изјава Воја Лековића, тада комесара ГШ за Санџак, који је и донио наређење, од 18. новембра 1969. г. дата Мишу Лековићу сараднику ВИИ); Бошко Ђуричковић, „Пљеваљска битка“, 1941. и 1942. у свједочењима учесника НОБ, књ. 7, ВИЗ, 1975.

²⁰ Бошко Ђуричковић, исто.

стварност је разбила оваква надања и илузије. Разбила их је изненада и силовито, тако да су неуспјех напада на град и превелики губици дејствовали снагом шока на људство одреда. Стање се још више погоршало због тога што за такву ситуацију нијесу били спремни ни партијска организација ни штабови.

Партијска организација је формирана тек у току марша јединица за напад на Пљевља, те и није имала времена да у јединицама испољи свој утицај. Поред тога, и комунисти су били снажно захваћени вјером у лаку побједу. Из тих разлога изостале су темељитије и свестраније партијско-политичке припреме битке, које су биле нужне с обзиром на сложеност војног задатка. Стога се партијска организација, осим у неколико случајева,²¹ није супротставила паничарству и осипању јединица.

Штабови и старјешине такође нијесу били приправни за овако сложене догађаје. Будући да су сви чврсто вјеровали у сигуран успјех, није се ни помишљало на задатке у случају да напад не успије. Неуспјех напада је толико изненадио старјешински кадар да је и он подлијегао расположењу борачке масе, испуштајући у знатној мјери контролу над јединицама. Појединци су, пак, и сами подлијегали паници.

Сви су ови разлози допринијели да је одмах послје неуспјелог напада отпочело осипање одреда. Борци су масовно и самовољно напуштали своје јединице и кретали у свој крај. Њима се касније придружио и онај дио људства који је пребацивао рањенике преко ријеке Таре.

Неуспјех битке снажно је одјекнуо и негативно се одразио и у читавој Црној Гори. Присталице НОП-а су биле увјерене у сигурност побједи у Санцаку и од ње су много очекивали. Вијести о неуспјеху биле су утолико теже што су губици на Пљевљима били неколико пута бројнији од укупних дотадашњих губитака црногорског народа у борби против италијанског окупатора. Ситуација се погоршавала тиме што су прве вијести о неуспјеху доносили и ширили паничари, борци који су први побјегли из својих јединица. Поред тога, спонтано су по Црној Гори отпочеле жалбе и покајања, у којима су доминирале жалост и туга за изгубљенима. Уз све то, непријатељи НОП-а су дизали главу и све отвореније иступали против његових циљева, указујући на бесциљност борбе и на то да партизани нијесу способни и не могу да воде успјешну борбу против окупатора. Под утицајем свих тих околности и чинилаца, масе је обухватала депримираност, а један дио невјерица и неизвјесност. Наступила је опасност да се борбени морал читавог покрета темељито уздрма.

²¹ Шта је у том погледу могла да учини партијска организација најбоље потврђује примјер Ловћенског батаљона. Иако је у нападу на град претрпио губитке од 74 мртва и 61 рањеног, његова партијска организација заједно са штабом батаљона испољила је несаломиву снагу и успјела да очува борбену способност батаљона.

Покрајински комитет КПЈ и ГШ за Црну Гору и Боку брзо су предузели опсежне и енергичне мјере да се таква опасност спријечи и отклони.²² Покрета је снажна политичка кампања за разјашњење неуспјеха пљеваљске битке под паролом „Нема ослобођења без борбе, нити борбе без жртава“. У партијским организацијама поведена је енергична истрага против комуниста који су се после битке слабо понијели. Организовани су широм Црне Горе заједнички комеморативни скупови народа и бораца, који су протекли у знаку мобилизације и подизања борбеног духа. Главни штаб је интерним наређењима обавјештавао потчињене штабове о догађајима у вези с пљеваљском битком, а 21. децембра је издао званично Саопштење о току, резултатима и узроцима неуспјеха напада на Пљевља. Упоредо са тим енергично је подстицао ниже штабове да распламсавају оружану борбу против окупатора. Овако опсежне мјере и напори убрзо су уродили плодом: сузбијене су појаве страха и паникерства; највећим дијелом је повраћена вјера у сопствене снаге, а у најборбенијем дијелу покрета је схваћено да у борби која се води мора бити и крупних жртава; борци који су после битке самовољно напустили јединице укључени су у јединице партизанских одреда, а мобилисани су и нови. Резултат и показатељ свих тих постигнућа било је разгарање и јачање устанка у децембру у срезovima: никшићком, шавничком, даниловградском, подгоричком, барском, цетињском и у Боки Которској.²³

Неуспјех напада на Пљевља имао је негативне посљедице и по могућности и планове Врховног штаба. Он се почетком децембра 1941. нашао у изванредно тешкој ситуацији: привременом поразу главнине партизанских снага у Србији придружио се и пораз црногорских снага у Санџаку. Ситуација снага које су се повукле из Србије била би много повољнија да се у то вријеме у Санџаку затекао у пуном саставу и борбено способан ЦНОП одред. Тада би и могућности ВШ за покретање крупнијих операција биле веће и реалније. Овако, јединице из Србије су још биле борбено неспремне, а ЦНОПО се увелико осуо.

У природи руководства устанка народа Југославије није било да очајава и да „губи главу“. ЦК КПЈ и Врховни штаб су енергично кренули у акцију, да се поправи стање у обадвије групације и да се оспособе за предстојећа дејства. У таквој атмосфери, 3. децембра је пошао на реферисање Врховном команданту политички комесар ЦНОПО Бајо Секулић — да га упозна са припремама, током и резултатима пљеваљске битке. До данас није пронађен било какав документ о току и резултатима овог реферисања. Међутим, о томе се може поуздано закључивати

²² Зборник НОР, т. III, књ. 1, док. 121, 131, 155 и књ. 4, док. 11; Павле Милошевић, „Одјек и посљедице пљеваљске битке у Црној Гори“, ИЗ, година XXIV, књ. XXVIII, св. 1—2, Титоград 1971.

²³ „Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941—1945“, VII, Београд 1964, стр. 172—176.

на основу догађаја који су слиједили. Послије овог реферисања није вођена било каква истрага о неуспјеху напада на Пљевља, мада је било таквих предлога.²⁴ Поред тога, ВШ је кроз неколико дана поставио на више дужности и команданта и комесара ЦНОП одреда: команданта на дужност начелника ВШ, а комесара одреда за комесара ГШ за Црну Гору и Боку. Из ових чињеница може се закључити да је Врховни командант — добро упознат са токовима читавог подухвата још од самог почетка — „прихватио“ реферат Секулића и да није сматрао да треба водити истрагу због неуспјеха пљеваљске битке. При томе је испољио разумијевање и повјерење према најодговорнијим руководиоцима ЦНОПО, који су се, примајући на себе велики ризик, тако пожртвовано и одлучно залагали да досегну циљ који је био изнад њихових моћи.

У оцјенама пљеваљске битке може се у нашој историографији наићи на тврдње које дају претјеран значај њеним негативним посљедицама. Тако у књизи „Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945“ (стр. 131) стоји: „Неуспјех код Пљеваља имао је тешких политичких последица по даљи ток НО борбе у Црној Гори. Настала је криза устанка. Народ се деморалисао а у партизанским јединицама је дошло до знатног осипања бораца“.²⁵ Тачност и вриједност ове крупне тврдње може се оцијенити само у поређењу са чињеницама.

Постоји читав низ показатеља који оповргавају тврдњу да се црногорски народ послије пљеваљске битке „деморалисао“. Већ смо навели да се у читавом децембру устанак у највећем дијелу Црне Горе разгоријевао и снажио. Томе треба додати и примјер Дурмиторског НОПО, чија се територија граничила са пљеваљским срезом гдје је битка и вођена. Снаге, овог одреда имале су у пљеваљској бици осјетне губитке од 73 погинула и 71 рањеног. На његовој територији смјештени су многи рањеници са Пљеваља, као и дио рањених, болесних и изнемоглих бораца из јединица које су се повукле из Србије. Поврх свега тога, преко територије Дурмиторског НОПО прошле су готово све групе које су самовољно напустиле своје јединице. Па и поред таквог стања и стицаја околности, овај одред је у другој половини децембра и почетком јануара упутио око 1.000 бораца на борбени поход у Босну, Херцеговину и Санџак.²⁶ Свему овоме треба додати и познату чињеницу да је црногорски народ послије пљеваљске битке водио шестомјесечне жилаве и одлучне борбе против бројних снага окупатора и контрареволуције на фронту од Прибоја до Јадранског мора — у веома тешким и неповољним

²⁴ Писмо Моше Пијаде Титу од 7. децембра, Зборник НОР, т. III, књ. 1, док. 115.

²⁵ На овом становишту, које је објављено у књизи штампаној 1957, стоји и Фрањо Туђман у својој књизи „Стварање Социјалистичке Југославије“, Загреб 1960.

²⁶ Обрад Цицил, „Дурмиторски НОП одред“, ВИЗ, Београд, 1966.

материјалним, теренским и временским условима. Очигледно, такву је борбу могао да води само покрет чврстог борбеног морала.

Слично стоји и са тврдњом да је због неуспјеха пљеваљске битке „настала криза устанка“ у Црној Гори. Из историје ослободилачких и револуционарних ратова је познато, а то је у потпуности потврдио и наш НОР, да криза устанка у било којој земљи (покрајини) наступа као посљедица читавог сплета крупних политичких, војних, економских и психолошких компонента које се јављају у конкретној констелацији међународних и унутрашњих војнополитичких збивања. Тако је било и у Црној Гори.

Крајем јесени 1941. стање на свјетским ратиштима било је толико неповољно за антифашистичке снаге да је било све извјесније да ће рат дуго потрајати. То сазнање је негативно утицало на знатан дио црногорских маса не само због тога што су на почетку устанка рачунале да ће рат кратко трајати, већ и зато што је њихово економско стање у таквој ситуацији постајало тешко и бесперспективно. У таквим околностима, појачана пропаганда политике „чекања“ од стране избјегличке владе из Лондона и њених присталица у земљи наилазила је на плодно тло у оном дијелу маса које нијесу биле спремне да по сваку цијену наставе борбу. Уз то, и италијански окупатор је — у оквиру својих стратегијских планова да санира прилике у цјелокупној својој окупационој зони — у то вријеме модифицирао и мијењао своју политику разбијања снага НОП-а у Црној Гори. Умјесто додашњег искључивог ослоњања на сепаратистичке квислиншке снаге, италијански окупатор бира за главног савезника унионисте (четнике) за које се већ увјерио да су утицајнији у народу. Овај најснажнији дио контрареволуције, предвођен (претежно) старијом интелигенцијом и официрским кадром, прибирао је своје снаге још од тринаестојулског устанка, ударао је темеље својој организацији и већ се био повезао са покретом Драже Михаиловића у Србији. Црногорске контрареволуционарне снаге су пораз партизанских снага у Србији доживјеле као сигуран знак побједи четничког покрета у читавој земљи, и као позив за непосредан и одлучан обрачун са „комунистичким покретом“ у Црној Гори. На другој страни, повлачење партизанских снага из Србије имало је крупних негативних посљедица на борбено расположење знатног дијела припадника црногорског НОП-а.

Изукрштани сплет свих ових услова и чинилаца почео је да нагрiza снагу НОП-а у Црној Гори, и да у његово ткиво зареже дубоку пукотину. Заметнула се клица кризе устанка која се развијала све очигледније, упоредо са јачањем напора окупатора, контрареволуције и квислинга да се безобзирно обрачунају са партизанским покретом. Томе су доприносиле и „ултра-лијеве“ грешке које су у знатној мјери сужавале основицу и слабиле моћ ослободилачког и револуционарног покрета у Црној

Гори. Криза ће избити незадрживо, у правом свјетлу и у крупним димензијама — у периоду фебруар-мај 1942. године.

Као што се види, неуспјех пљеваљске битке није могао сам да изазове кризу устанка у Црној Гори, већ су за то постојали дубљи узроци и крупнији разлози. Међутим, природно је и логично да су негативне посљедице ове битке имале крупне војне и политичке реперкусије. Неуспјех напада на Пљевља погодовао је јачању позиција противника НОП-а, и подстицао је сазријевање кризне ситуације. У првом реду и највише тиме што је дао маха убрзанијем наступању четничког покрета у Црној Гори. У томе је основни смисао удјела негативних посљедица пљеваљске битке у развитку кризне ситуације устанка у Црној Гори.

V

Разматрање ширих војнополитичких аспеката пљеваљске битке неизоставно захтијева да се сагледају њене позитивне стране. Без тога уопште није могуће објективно оцијенити њену улогу и значај.

Пљеваљска битка се одиграла на завршетку прве непријатељске офанзиве. Стога су се дејства ЦНОПО у Санцаку непосредније везала са тадашњим војним збивањима устаничког жаришта у Србији, и са догађајима који су слиједили непосредно послје завршетка њемачке офанзиве.

Њемци су добро уочили и правилно процијенили опасности које пријете њиховом положају на Балкану од наглог ширења устанка у Србији. Стога су ријешили да га угуше и у том циљу сковали су добро замишљен план. Полазећи од претходно психолошког ефекта масовних покоља које су извршили над становништвом у Србији, ослањајући се на бројне расположиве квислиншке снаге, користећи сукобе које су четници изазвали у редовима устаника — Њемци су са моћним снагама отпочели офанзиву „окружења и уништења“. Основна идеја њихове операције била је: двоструким обухватом и енергичним дејством, са истока (од Краљева) и са сјевера (од Ваљева), брзо заћи за леђа партизанским снагама на фронтovima, разбити их и уништити.

Пошто су цијенили да би се дио партизанских снага могао повући у Санцак, Њемци су направили договор с Италијанима о њиховом учешћу у уништавању српских партизанских снага. Према том договору требало је да италијанске снаге посједну и затворе гранични појас дуж демаркационе линије (ријека Увац), да сачекају и заробе разбијене дјелове партизанских снага и да их предају њемачким трупама.²⁷

²⁷ Мишо Лековић, „Делатност ЦК КПЈ и ВШ НОПОЈ у Санцаку у децембру 1941“ — Саопштење на научном скупу на Златибору 25—26. септембра 1971. „НОП и револуција у Србији 1941—1945“, Институт за историју радничког покрета Србије, Београд 1972.

Операције њемачке војске одвијале су се по плану, методично. Успјело им је веома брзо да разбију партизанске снаге на фронтovima, да за неколико дана заузму Ужице и да затим енергично (и без већих борби) продру до Увца и Вишеграда. Партизанске снаге су се, под руководством ВШ, повлачиле под притиском надмоћнијих непријатељских снага ка Санцаку, у драматичним околностима и са бројним елементима неорганизованости и слабљења борбеног морала. Кад су стизале на Увац — који је иначе веома погодан за одбрану — на њему није било непријатеља, и оне су без борбе прелазиле на слободну територију Санцака (од 1. до 18. децембра). Изостале су планиране операције италијанских трупа.

Пошто је обавијештен о предстојећем нападу на Пљевља, командант италијанских снага у Санцаку (алписке дивизије „Пустерија“) очигледно није имао могућности да поступи по договору са Њемцима. Само тиме се може објаснити потпуна неактивност Италијана у појасу ријеке Увца у вријеме кад су се прве партизанске јединице пребацивале преко њега. Под притиском, пак, новонастале ситуације, изазване нападом на Пљевља, италијански командант је донио одлуку да своје већ ослабљене јединице концентрише и прикупи у веће гарнизоне. Стога су његове трупе већ од 3. децембра напуштале Нову Варош, Сјеницу, Рудо, Чајничке, Горажде и Фочу. На ову испражњену територију пристизале су бројне партизанске јединице из Србије. Тако је напад на Пљевља извршио — мада непланирано — функцију оперативног дочека и прихвата партизанских снага из Србије, битно олакшавајући њихов положај. То је био посебан и веома крупан резултат ове битке.

Око 2.000 партизана успјело се повући из Србије у Санцак. То је био значајан успјех, јер је сачуван најборбенији дио устаничког језгра. Међутим, борбена способност ових јединица у тим данима била је незадовољавајућа.²⁸ Стога им је био нужен предах, да се одморе и среде. Јединице ЦНОПО учествовале су у стварању таквих услова. Својим распоредом и присуством у непосредној близини Пљеваља, Пријепоља и Прибоја, и борбама првих дана децембра на комуникацијама Пљевља — Пријепоље и Пљевља — Прибој, отежавали су Италијанима да интервенишу крупнијим снагама на територију гдје су биле распоредене српске снаге. Тиме су (преостале) снаге ЦНОПО имале и функцију обезбјеђења јединица које су се повлачиле из Србије.

На састанку ЦК КПЈ 7. децембра 1941. у с. Дренови — једном од најзначајнијих у читавом НОР-у — извршена је стратегијска процјена новонастале ситуације, са циљем да се пронађу ефикасни путеви за преовладавање настале кризе и за даље распламсавање устанка. Одмах послије овога састанка слиједио је низ одлука Врховног штаба, од којих је најзначајнија она о фор-

²⁸ Зборник НОР, т. II, књ. 2, док. 50.

мирању Прве пролетерске бригаде. Ова одлука је имала пресудан значај првенствено по томе што је успјешно пронађен организациони облик војске који је обезбјеђивао даљи офанзивни развој устанка.

У Прву пролетерску бригаду ступило је око 350 пробраних бораца ЦНОПО за операције у Санџаку, као њен 1. и 2. батаљон. Они су својом борбом, на убједљив начин, изразили револуционарну одређеност и спремност црногорског народа да потпомогне борбу осталих народа Југославије — потврђујући то најприје на терену Босне.

Да би помогао развој устанка у Источној Босни — у коју се последице непријатељске офанзиве пребацило из Србије неколико четничких батаљона — да би спријечио намјере и покушаје четника да разбију јединство тамошњих устаничких редова, и да би зауставио процес распадања партизанских одреда ВШ је са Првом пролетерском бригадом кренуо у том правцу. Стижући тамо, наредио је крајем децембра 1941. ГШ за Црну Гору и Боку да у Босну упути јаче снаге, наглашавајући да би „долазак у Босну ваших јединица имао огромно морално дејство, јер босански народ је већ сада ваше црногорске батаљоне из Пролетерске бригаде дочекао са огромним одушевљењем“.²⁹ Дурмиторски НОПО је добио наређење да изврши овај задатак. Благодареди томе што је овај одред био раније успјешно мобилизационо мобилизацију својих снага за напад на Пљевља, успио је и овога пута да (око 500 бораца), у другој половини јануара ослободи Фочу, Устипрачу и Горажде. Ова територија имала је крупан значај за прихват Прве пролетерске бригаде с изнуравајућег „игманског марша“, као и за дјелатност Врховног штаба на повезивању устаничких жаришта у земљи и за доградњу система народне власти.

И, на крају, у разматрању позитивних резултата пљеваљске битке не може се заобићи питање утицаја ЦНОПО на развој устанка у Санџаку.

У Санџаку се устанак спорије развијао неголи у Црној Гори и Србији. Први је узрок био у томе што је имао малобројну и младу партијску организацију: у свих 8 срезова у Санџаку је непосредно уочи устанка било свега око 100 чланова КПЈ,³⁰ а од 8 срезова у 4 није било партијске организације. Национални састав Санџака био је разноводан, са близу 50 посто муслиманског становништва, на које је муслиманска реакција имала снажан утицај (нарочито на селу). Но и у таквим условима устанак се у јесен 1941. почео живље развијати, тако да је у Санџаку крајем новембра било пет партизанских чета којима је руководио ГШ за Санџак.

²⁹ Зборник НОР, т. III, књ. 1, стр. 409. — Врховни штаб је истовремено изграо слично наређење Штабу Дурмиторског НОПО (исто, стр. 385).

³⁰ Данило Јауковић, „Санџак у НОР-у“, ВИГ, 4/1960.

Долазак ЦНОПО представљао је за народ у Санџаку најубједљивију манифестацију снаге НОП-а. Док је народ раније на овоме терену гледао само мале борбене групе и мање партизанске чете, сада је пред собом имао „праву војску“. И, као увијек у ослободилачким и револуционарним ратовима, тако је и овога пута војска својим бројем, присуством и дејством произвела снажан политички ефекат. Подухват пљеваљске битке утицао је да се раздрмају неутрализам и пасивност знатног дијела маса.³¹ Полет устанка који је тада настао у пљеваљском, бјелопољском и пријеполском срезу био је толико снажан да га ни неуспјех напада на Пељвља није могао зауставити. Послије напада на Пљевља у Санџаку је дејствовало око 700 црногорских партизана, како оних који су касније укључени у Прву пролетерску бригаду тако и оних под командом штаба Црногорско-санџачког НОП одреда (формиран од стране ВШ 21. децембра 1941).³² Политичко и војно руководство Санџака је успјешно користило ефекте ових околности — као и оних које су се јавиле као резултат доласка бројних србијанских снага — у мобилизацији црногорских и српских маса у НОП. То се најрељефније види на примјеру пљеваљског среза: док је 1. децембра 1941. имао свега једну партизанску чету, у марту 1942. већ је имао пет батаљона. Слично је било и у бјелопољском срезу.

Као што се из наведених чињеница и анализа види, пљеваљска је битка имала крупан значај за развитак устанка на ширем југословенском простору. Црногорски народ је смогао снаге да у 1941. години, поново, након тринаестојулског устанка, дадне значајан допринос заједничкој борби народа Југославије.

Milija Stanišić

ASPECTS STRATEGIQUES ET OPERATIFS DE LA BATAILLE DE PLJEVLJA

R é s u m é

La bataille de Pljevlja était une bataille dans laquelle prirent part les forces les plus nombreuses en Yougoslavie en 1941. Dans cet article l'écrivain traite cette bataille importante dans une liaison la plus étroite avec les événements de la zone la plus importante du champs de bataille de partisan en Yougoslavie, en ce temps là, en soulignant son importance stratégique et opératif.

Dans la première partie de l'article on répond à la question pour-quoi l'Etat-major Suprême des détachements de partisan de la

³¹ „Четрдесет година“, Зборник сјећања, Данило Кнежевић, Сећање на Санџак 1941—1942, „Култура“, Београд 1961.

³² Зборник НОР, т. III, књ. 1, док. 160.

Libération Nationale passa la commande, en date du 3 octobre 1941, d'envoyer en Serbie 2.500—3.000 de combattants choisis du Monténégro. Vu que ce documents n'est pas trouvé jusque ces jours, l'écrivain obtient la réponse à la question posée par l'analyse de l'état militaire et politique en Serbie, en ce temps là, et prouve que les nombreuses forces partisans monténégrines pouvaient jouer ne Serbie un rôle politique et militaire considérable.

La deuxième partie de l'article explique les sources des potentiels belliqueux puissants du Monténégro d'alors et fond leur disposition de se mettre en route dès les premiers mois de lutte, pour faire la guerre hors du Monténégro. L'écrivain considère comme sources fondamentales des potentiels belliqueux monténégrins: le mouvement communiste très fort au Monténégro entre les deux guerres mondiales; le succès grandiose de l'insurrection du 13 juillet 1941 et le succès de la force dirigeante de l'insurrection monténégrine de surmonter très vite les conséquences négatives de la contre-offensive des six division italiennes en juillet et en août 1941. La disposition de faire la guerre loin de leurs maisons se basait à la conscience internationale des partisans monténégrins.

La troisième partie de l'article traite les motifs militaires, politiques et économiques qui influencèrent la direction militaire et politique monténégrine d'utiliser préalablement la marche de ses forces partisans en Serbie pour la libération du Sandjak. Bien que de telles aspirations étaient compréhensibles du point de vue du développement du soulèvement au Monténégro et à sa liaison plus étroite avec les centres des insurgés en Serbie, elles étaient irréelles et conduisaient inévitablement à l'insuccès.

La quatrième partie de l'article fait l'analyse des conséquences négatives de la bataille de Pljevlja. A cette occasion on polémise avec les auteurs qui donnaient une importance exagérée à l'insuccès de la bataille de Pljevlja.

La cinquième partie de l'article prend en considération détaillée les conséquences positives nombreuses de cette bataille importante. Le plus grand résultat de cette bataille était, selon l'appréciation de l'écrivain, qu'elle a empêché les forces italiennes du Sandžak d'intervenir contre les forces partisans qui avaient à se retirer de la Serbie vers le Sandžak, suivant l'accord conclu antérieurement avec les allemands. Ainsi, les forces partisans monténégrines, quoique sans aucune planification, ont réalisé l'accueil opératif des forces partisans de la Serbie et ont contribué considérablement à leur repos au Sandžak et à leur concentration pour de nouvelles luttes. Tout cela donna à l'Etat-major Suprême du Mouvement de la Libération Nationale de Yougoslavie la possibilité de

surmonter vite les conséquences de l'insuccès en Serbie aisi que de l'attaque de Pljevlja et de prendre et de réaliser de grandes décisions stratégiques sur la nouvelle organisation de l'armée partisane et sur la propagation du soulèvement vars les parties occidentales du pays.

Sur la base des faits et des analyses exposés dans l'article, l'écrivain conclut que la bataille de Pljevlja a eu des conséquences positives à grande portée pour la lutte de libération et la lutte révolutionnaire des peuples yougoslaves.